Per serie (10 nrs.) f .5—
Afz. nrs. f 0.60

Uit Zenuw- en Zieleleven
Uitkomsten van Psychologisch Onderzoek
Serie III — No. 5

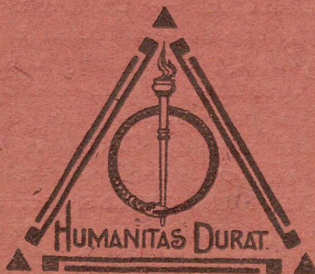
DE SEXUEELE BESCHAVINGSMORAAL ALS OORZAAK DER MODERNE ZENUWZWAKTE

DOOR

Prof. Dr. SIGMUND FREUD

GEAUTORISEERDE VERTALING

MET EEN INLEIDING VAN A. STÄRCKE, Zenuwarts te den Dolder

BAARN
HOLLANDIA-DRUKKERIJ
1914

(72)

I. DE SEXUEELE BESCHAVINGSMORAAL ALS OORZAAK DER MODERNE ZENUWZWAKTE

II. DWANGHANDELINGEN EN GODSDIENST-OEFENING

DOOR

PROF. DR. SIGMUND FREUD

GEAUTORISEERDE VERTALING

MET EENE INLEIDING DOOR A. STÄRCKE, ZENUWARTS TE DEN DOLDER

INLEIDING

Sigmund Freud, hoogleeraar te Weenen, is ongetwijfeld de belangrijkste en geniaalste onder de psychologen der laatste eeuw. Hij is van het soort, die hun naam geven aan een tijdvak der medische geschiedenis, een evenknie van Pasteur en Darwin.

Freud's gronddenkbeeld [1] is hoogst eenvoudig. Hij stelt zich de individueele ziel, die tijdelijke eenheid, voor als de resultante van twee strijdende krachten.

De eene, die hij de „Ich-trieb" noemt, zoekt de energie uit den kosmos in het individu op te hoopen, streeft dus naar centralisatie, naar vergrooting van de individueele eenheid, naar verlenging van het individueele leven.

De tweede, de „libido", streeft ernaar te geven, de individualiteit op te heffen, om door den dood de oneindigheid te bereiken. Zij is de geheimzinnige drijfveer van al wat wij liefde noemen, de spijkerdragende Fors, waarvan Ruskin spreekt. Zij werkt centrifugaal, de „Ich-trieb" centripetaal; tot beider wisselend samenspel zijn alle aandriften en handelingen terug te brengen.

De „Ich-trieb" moet in de kiem aanwezig gedacht worden; de „libido" kan worden opgevat als in hoofdzaak stammende uit nawerking van lust- en onlustprikkels, derhalve uit de omgeving afkomstig, en tijdens het leven in macht groeiende. De in den aanvang oppermachtige „Ich-trieb" doet het individu met groote snelheid groeien, eene snelheid, die echter

[1]) Onderstaande beginselen zijn door Freud niet bepaald uitgesproken, maar laten zich tusschen de regels lezen.

door de toenemende libido steeds meer wordt getemperd.

Eindelijk komt het tot een evenwichtstoestand; op den leeftijd dien men den puberteitsleeftijd noemt, houdt de groei op — d.w.z. de afname houdt gelijken tred met de toename — en begint tevens de functie der paring, die zoowel biologisch als psychologisch allernauwst met het sterven is verbonden.

Op den vroegsten trap van dierlijk leven zijn zelfs beide identiek, of volgt althans het laatste standvastig op de paring; de latere vormen verkregen het vermogen paring en dood te scheiden, echter niet zoo volkomen dat niet een symbolisch verband bleef bestaan. Ofschoon op de paring niet meer noodzakelijk de dood volgt, gaat met elke paring een terugslag (regressie) van het psychisch leven gepaard, die het individu voor een kort oogenblik in het primitieve lust-leven terugvoert. Al naar de terugslag dieper gaat, verkrijgt de paring meer kenmerken van het sterven, wordt het individueele zielebestaan daarin meer opgeheven. Elke regressie vermindert de samengesteldheid van het psychisch bestaan, en de inspanning om dit op peil te houden; daardoor zijn de psychische processen, die met de paring zijn verbonden, voor de ziel even-zoovele rustperioden, die voor hare ontwikkeling en blijvende gezondheid eene waarde hebben, waarvan wij den vollen omvang nog niet kennen, maar die zonder twijfel zeer groot is.

Des te belangrijker wordt het inzicht in de positieve waarde der regressie, daar het blijkt, dat de beschaving er naar streeft den mensch steeds minder van deze periodieke rust te gunnen, wel te verstaan, niet in dier voege, dat zij het aantal regressie-perioden zou verminderen, — eer is het omgekeerde het geval, — doch in dien zin, dat de regressie slechts tot aan een zeker niveau wordt gegund, terwijl op overtreding van dit verbod de straf staat van bemoeilijking van het verkrijgen van het levensonderhoud.

Zich geheel te moeten geven, ziedaar zoowel geheime wensch als de angst van den beschaafde, dat, wat hij metterdaad met alle inspanning onbewust zoekt te vermijden.

Terwijl aldus door de harde noodzakelijkheid het liefdeleven wordt beperkt, — het wordt, in het leven der beschaafden als het ware evenzeer verdund als de melk der groote steden, — bestaat de behoefte aan regressie niet minder dan vroeger bij een groot aantal personen. Vandaar in de beschaafde maatschappij een steeds groeiend gevoel van onbevredigdheid en ongeluk.

De in den knel geraakte libido uit zich in dezen stand van zaken, waar de directe onvermengde uiting haar in toenemende mate wordt ontzegd, in handelingen, waarin quantiteiten libido met quantiteiten „Ich-trieb" tezamen een soort kompromis sluiten. Het meest op den voorgrond tredende kenmerk daarvan ligt in het g e s p l e t e n e van het levensdoel, het niet meer tot één handeling geconcentreerde van elke aandriftsuiting, het gemengde en dubbelzinnige, waarin elke handeling schijnt te weifelen tusschen liefde en zelfzucht, en beide in gelijke mate (en daardoor beide in onvoldoende mate) wil dienen.

Een groep van deze handelingen zijn de s o c i a l e, een andere groep de neurotische en psychotische. Ofschoon die der eerste groep de maatschappij helpen opbouwen, voor dier bestaan de noodzakelijke voorwaarde uitmaken, en daardoor bij de massa in groot aanzien staan, — het woord s u b l i m e e r i n g getuigt daarvan —, is het verschil met de tweede groep minder essentieel dan men naar hunne respectieve waardeering zou verwachten. Het bestaat hoofdzakelijk daarin, dat in deze laatste groep, die in zijn uiterste consequentie naar het krankzinnigengesticht voert, de libido nog iets hardnekkiger op haar stuk blijft staan, en eene lust-portie voor het individu weet te bewaren, terwijl de beschaving, de sublimeering, alleen den eetlust en de begeerte naar overbodige zaken aanmoedigt, — voor zoover de n o o d ook dit niet verijdelt, — doch de libido met onvermoeid succes blijft verdunnen.

Indien men slechts het oog houdt op de d e n k b a r e mogelijkheden van menschelijk geluk, — dat in wezenlijkheid altijd samenhangt met v e r d i c h t i n g of cencentratie van aandriften, — en die vergelijkt met de juist tegenovergestelde

richting, die de beschaving, onder het gejuich der door haar beroofden, ons tusschen hare schuttingen aanwijst, dan is er wel eenige reden tot verzet tegen eene samenleving, die, de zindelijkheid in de plaats stellende van de zinnelijkheid, haar ideaal schijnt te vinden in deze formule: het grootste ongeluk voor het grootste aantal.

Twee groote psychische synthesen waren het, die in den menschheidsdag, in welks avondschemering wij thans verkeeren (Klages), onze gedachten en daden leidden. Van beide zien wij het licht thans ondergaan. De Hartstochtelijke Liefde en de Souvereine Zelfzucht zijn anti-sociaal geworden, verbannen naar de zielen der kunstenaars, naar droom en neurose.

Nieuwe kristalliseeringen verschijnen en groeien, — Zindelijke Wellust, Teedere Zinnelijkheid, en voor het overige, Makkerschap in Ordelijke Ellende.

Van deze is in de tweede een onbegrensde mogelijkheid tot verdichting, en wij zouden met haar tevreden kunnen zijn, ware het niet dat de Beschaving de strekking had haar (en de eerste), tot een minimum te beperken, en de erfenis van liefde en zelfzucht alleen aan de Maatschap schijnt te willen laten. Of deze in staat is, anders dan in dagen van strijd, het geluk van den mensch uit te maken, is een vraag, die wij niet bevoegd zijn te beantwoorden.

Alleen mag de vraag niet, als gewoonlijk geschiedt, zóó gesteld worden, dat de socialistische productiewijze als de komende, tegenover de kapitalistische, als de verdwijnende wordt gesteld. Daar is in het geheel geen tegenstelling, deze beide zijn niet essentieel verschillend, de eerste is slechts de noodzakelijke consequentie van de laatste, die maar een overgangstoestand voorstelt. Slechts een denklui optimisme kan in geestdriftige vervoering over het hoofd zien, dat ook in den heilstaat van blijde Maats de maatschappij de onverzoenlijke vijand blijft van het individueel geluk, en moet blijven, op straffe van vernietiging.

De evolutie van het grootbedrijf omvat méér dan alleen maar de productiewijze van stoffelijke goederen. De vraag

moet worden overwogen of de winst: een engere levensmogelijkheid voor zooveel meer menschen, met, als eenige bloem, de solidariteit, opweegt tegen het verlies van de oude geestelijke synthesen, en tegen het ongeluksgevoel, dat bij velen de thans geëischte temming hunner aandriften als een schaduw volgt.

Het eerste der hierachter afgedrukte opstellen van Freud [1]) geeft eenig materiaal voor de beantwoording dezer vraag voor een beperkt gebied: de evolutie van primitief liefde-leven tot huwelijksleven. Den psycholoog moeten vooral de punten van overeenkomst van het sociale leven met de neurosen bijzonder opvallen, en zoo komt Freud ertoe, zijne methode der psychoanalyse toepassend op het normale zieleleven, daarin dezelfde krachten aan het werk te zien, welker ontdekking in de genese der neurosen en psychosen, zooveel licht bracht.

Voor dengene, die voor het eerst met Freud's ideeën kennis maakt, is het belang, dat herhaaldelijk aan de sexueele aandriften wordt toegekend, bizonder in het oogvallend, en schijnt op het eerste gezicht overdreven. Er is bijna geen handeling, zoowel in het gezonde als in het zieke zieleleven, waarin niet libidineuze motieven volgens Freud een rol spelen, ook al vermag het nuchtere verstand dit aanvankelijk niet in te zien. Een korte herinnering aan physica en chemie doet intusschen spoedig inzien dat de verhoudingen daar niet veel anders zijn.

Dat in het ijzerroest zuurstof aanwezig is, een stof, die wij anders slechts in de gedaante van een kleurloos gas kenden; dat in de witte kristallen van salpeter hetzelfde element voorkomt dat wij als glinsterend en rookend scheepje over het water zagen tollen, beide is voor den oningewijde nauwelijks geloofbaar. Evenals de physicus weet dat het schijnbaar homogene witte licht toch roode stralen bevat, zoo ontdekt Freud de krachten, wier eigenlijk domein de sexualiteit is, in de handelingen en gedachten, die daar allerverst van af schijnen te staan.

---

[1]) Vertaald, met welwillende toestemming van schrijver en uitgever, uit den Tweeden bundel der Sammlung: Kleine Schriften zur Neurosenlehre. Wien. Deuticke.

Freud heeft bijna uitsluitend voor vakgenooten geschreven, en wordt ook onder hen — kan het met eenige nieuwe leer wel ooit anders? — fel bestreden. Hij heeft zich niettemin nooit laten verleiden om die aanvallen te beantwoorden, en is rustig zijn weg blijven gaan. In plaats van een verder overzicht van zijn werk [1]) volgen hierachter de vertalingen van twee opstellen, die ook voor niet-medische lezers gemakkelijk te volgen zijn.

Het eerste spreekt voor zichzelf; wat het tweede betreft, het is wel nauwelijks noodig hier aan toe te voegen, dat daarmede geene bestrijding van de religie beöogd wordt.

---

[1]) Zie bv. Freud en zijn School door Dr. A. W. van Renterghem. Uit Zenuw- en Zieleleven, Serie II no. 9. Hollandia-Drukkerij, Baarn, 1913.

S. Freud. Vijf voorlezingen over Psycho-analyse, vert. door Dr. J. E. G. van Emden. Van Doesburgh, Leiden. 1912.

S. Freud. Over den droom, vert. door J. Stärcke. Van Doesburgh, Leiden. 1913.

K. Abraham. Droom en mythe, vert. door J. Stärcke, Van Doesburgh, Leiden. 1914.

Freud's medische hoofdwerken zijn in boekvorm verzameld onder de volgende titels:

Studien über Hysterie (met Breuer) 1895, 2e dr. 1909.
Die Traumdeutung. Wien. 1900 Deuticke. 4e dr. 1914.
Zur Psychopathologie des Alltagslebens. Berlin 1904. 3e dr. 1910.
Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Wien. Deuticke 1905. 2e dr. 1910.
Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre I 1906 en II 1911.
Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Wien. Deuticke 1905. 2e dr. 1912.

Vier periodieken zijn uitsluitend aan de verdere ontwikkeling van Freud's leer gewijd:

I. Jahrbuch für psycho-analytische und psycho-pathologische Forschungen. Leipzig und Wien. Deuticke v/1909 af.
II. Internationale Zeitschr. für ärztliche Psychoanalyse 1912.
III. Imago, van 1912 af id. Hugo Heller. Leipzig und Wien.
IV. Schriften zur angewandten Seelenkunde, 1909. Wien. Deuticke.

DE SEXUEELE BESCHAVINGSMORAAL ALS OORZAAK DER MODERNE ZENUWZWAKTE [1].

In zijn onlangs uitgegeven „Sexual-ethik" [2]) staat von Ehrenfels stil bij het onderscheid tusschen de natuurlijke sexueele moraal en de sexueele beschavingsmoraal. Als natuurlijke sexueele moraal moet men die moraal verstaan, onder welker heerschappij een menschenstam duurzaam gezond en geschikt voor het leven kan blijven, als moraal der beschaving die moraal, waarvan het opvolgen de menschen eer aanspoort tot meer intensieven en productieven arbeid. Deze tegenstelling wordt het best duidelijk gemaakt door de tegenstelling tusschen constitutief en beschavings-bezit van een volk. Terwijl ik voor de verdere waardeering van dezen belangrijken gedachtengang naar het geschrift van von Ehrenfels zelf verwijs, wil ik daaruit slechts zooveel overnemen, als noodig is tot aanknoopingspunt voor mijne eigene bijdrage.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat onder de heerschappij van een sexueele beschavingsmoraal gezondheid en levensgeschiktheid van den enkelen mensch zouden kunnen blootgesteld zijn aan nadeelen, en dat eindelijk de schade aan de individuen aangedaan door de hun opgelegde offers, een zoo hoogen graad bereikte, dat langs dezen omweg ook het einddoel der beschaving gevaar liep. Von Ehrenfels schrijft ook werkelijk aan de sexueele moraal, die onze

---

[1]) Uit „Sexual-Probleme", nieuwe vervolgserie van het tijdschrift „Mutterschutz", 4e Jaargang 1908.

[2]) Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens, uitgegeven door L. Löwenfeld LVI Wiesbaden 1907.

tegenwoordige Westersche maatschappij beheerscht, een reeks van nadeelen toe, waarvoor hij haar verantwoordelijk maken moet, en hoewel hij haar groote geschiktheid om de beschaving te bevorderen ten volle erkent, komt hij er toe, haar te veroordeelen als verbetering-behoevend. Voor de ons beheerschende sexueele moraal der beschaving is, zegt hij, karakteristiek het overbrengen van vrouwelijke eischen op het geslachtsleven van den man, en het op straffe verbieden van ieder sexueel verkeer behalve het echtelijk-monogame. Als men dan rekening houdt met het natuurlijk verschil tusschen de geslachten, dan wordt het wel noodzakelijk vergrijpen van den man minder streng te straffen en dus feitelijk een dubbele moraal voor den man toe te laten. Eene maatschappij echter, die zich inlaat met deze dubbele moraal, kan in „waarheidsliefde, eerlijkheid en humaniteit" [1]) niet komen boven een bepaalde, nauwbegrensde maat, moet haar leden brengen tot verbergen van de waarheid, tot opsieren, tot zelfbedrog zoowel als tot het bedriegen van anderen. Nog schadelijker werkt de sexueele moraal der beschaving, doordat zij door de verheerlijking van de monogamie den factor der sexueele teeltkeus lam slaat, door welks invloed alleen eene verbetering van de constitutie te verkrijgen is, omdat de natuurlijke teeltkeus bij de cultuurvolken door humaniteit en hygiëne tot een minimum wordt gereduceerd [2]).

Onder de nadeelen nu die aan de sexueele moraal der beschaving ten laste worden gelegd, mist de medicus het eene, waarvan de beteekenis hier uitvoerig uiteengezet zal worden. Ik meen de, daartoe te herleiden bevordering van de moderne, d. i. in onze tegenwoordige maatschappij zich snel uitbreidende, nervoziteit. Nu en dan maakt een zenuwzieke zelf den medicus opmerkzaam op de in de oorzaken van het lijden waar te nemen tegenstelling tusschen constitutie en beschavingseisch, als hij zegt: „Wij in onze familie zijn allemaal nerveus geworden, omdat wij iets beters wilden zijn, dan wij naar onze afkomst zijn kunnen". Ook wordt

[1]) Sexualethik, p. 32 e.v.
[2]) L. c. pag. 35.

de medicus dikwijls genoeg tot nadenken gebracht door de waarneming, dat juist de nakomelingen van zulke vaders vervallen tot nervoziteit, die, stammend uit eenvoudige en gezonde levensomstandigheden, nakomelingen van ruwe maar krachtige families, als veroveraars in de groote stad komen en hun kinderen in een korte tijdruimte zich laten opheffen tot een hoog beschavings-niveau. Vóór alles echter hebben de zenuwartsen zelf luide den samenhang geproclameerd tusschen de „groeiende nervoziteit" en het moderne beschavingsleven. Waarin zij de oorzaken zoeken van deze afhankelijkheid, zal door eenige uittreksels uit uitingen van op den voorgrond tredende waarnemers worden aangetoond.

W. Erb [1]): „De oorspronkelijk gestelde vraag is nu deze, of de u voorgestelde oorzaken van de nervoziteit in ons modern bestaan in zoo verhoogde mate aanwezig zijn, dat zij eene belangrijke toename ervan verklaarbaar maken, en deze vraag mag wel zonder twijfel bevestigend beantwoord worden, zooals een vluchtige blik op ons modern leven en de vorming ervan zal aantoonen".

„Reeds uit de reeks van algemeene feiten blijkt dit duidelijk: de buitengewone aanwinsten van den nieuwen tijd, de ontdekkingen en uitvindingen op alle gebieden, het in stand houden van den vooruitgang tegenover de groeiende concurrentie zijn alleen verworven door grooten geestelijken arbeid en kunnen alleen daarmee in stand gehouden worden. De eischen aan het præstatie-vermogen van den enkeling in den strijd om het bestaan zijn belangrijk gestegen, en alleen met inspanning van al zijn geestelijke krachten kan hij er aan voldoen; tegelijk zijn de behoeften van den enkele, de aanspraken op levensgenot in alle kringen gestegen, eene ongehoorde weelde heeft zich uitgebreid over alle lagen van de bevolking, die vroeger daardoor onaangetast waren; de godsdienstloosheid, de ontevredenheid en begeerlijkheid zijn in breede volkskringen toegenomen; door het onmetelijk toegenomen verkeer, door de wereldomspannende draadnetten van

---

[1]) Ueber die wachsende Nervosität unserer Zeit. 1893.

de telegraaf en de telefoon zijn de verhoudingen in handel en wandel geheel veranderd: alles gebeurt in haast en opgewondenheid, de nacht wordt gebruikt voor het reizen, de dag voor de zaken, zelfs de „ontspanningsreizen" worden tot inspanningen voor het zenuwstelsel; groote politieke, industrieele, financieele crisen dragen hun opgewondenheid in veel breedere kringen dan vroeger; heel algemeen is het deelnemen aan het politieke leven geworden: politieke, religieuse, maatschappelijke strijd, de verkiezings-agitaties, het tot in het onmatige verhoogde vereenigingswezen verhitten de hoofden en dwingen de geesten tot steeds nieuwe inspanningen en rooven den tijd van uitspanning, slaap en rust; het leven in de groote steden is steeds meer verfijnd en onrustig geworden. De verslapte zenuwen zoeken hun ontspanning in verhoogde prikkels, in sterk gekruide genoegens om daardoor nog meer te vermoeien; de moderne literatuur houdt zich overwegend bezig met de meest bedenkelijke problemen, die alle hartstochten opwoelen, die zinnelijkheid en genotzucht, die verachting van alle ethische grondstellingen en van alle idealen bevorderen; zij brengt pathologische gestalten, psychopathisch-sexueele, revolutionaire en andere problemen voor den geest van den lezer; ons oor wordt geprikkeld en overprikkeld door een in groote dosen geleverde, opdringerige en luidruchtige muziek, het tooneel neemt alle zinnen gevangen met zijn opwindende voorstellingen; ook de beeldende kunsten wenden zich met voorliefde tot het afstootende, leelijke en opwindende en ontzien zich niet, ook het leelijkste, wat de werkelijkheid biedt, in afstootende realiteit ons voor oogen te stellen".

„Zoo vertoont dit algemeene beeld al een reeks van gevaren in onze moderne cultuur-ontwikkeling; het kan in bijzonderheden nog door eenige trekken volledig gemaakt worden!"

Binswanger [1]): „Men heeft speciaal de neurasthenie een geheel moderne ziekte genoemd, en Beard, aan wien wij het eerst eene overzichtelijke uitbeelding ervan danken, meende

[1]) Die Pathologie und Therapie der Neurasthenie, 1896.

dat hij eene nieuwe, speciaal op Amerikaanschen bodem gegroeide zenuwziekte ontdekt had. Deze onderstelling was natuurlijk eene verkeerde; wèl echter is karakteristiek het feit, dat het eerst een Amerikaansch geneesheer de eigenaardige trekken van deze ziekte op grond van eene rijke ervaring kon afzonderen en vasthouden, de nauwe betrekkingen die het moderne leven, het onbeteugelde haasten en jachten naar geld en bezit, de enorme vorderingen op technisch gebied, die alle hindernissen van het verkeersleven, van tijd en ruimte denkbeeldig gemaakt hebben, tot deze ziekte vertoonen".

Von Krafft-Ebing[1]): „De levenswijze van onnoemelijk veel cultuur-menschen vertoont tegenwoordig eene massa antihygiënische momenten, die zonder meer doen begrijpen, dat de nervoziteit op noodlottige wijze om zich heen grijpt, want deze schadelijke momenten werken het eerst en het meest op de hersenen. In de politieke en sociale toestanden van de beschaafde naties, speciaal op handels-, industrieel- en landbouwgebied, hebben zich in de laatste tientallen van jaren veranderingen voltrokken, die beroep, burgerlijke positie, bezit, enorm veranderd hebben, en wel ten koste van het zenuwstelsel, dat aangepast moet worden aan maatschappelijke en economische eischen door een vermeerderd uitgeven van spankracht bij dikwijls onvoldoende ontspanning".

Ik heb bij deze — en vele andere gelijkluidende — leerstellingen aan te merken, niet dat ze op dwalingen berusten, maar dat ze onvoldoende blijken om de bijzonderheden van de nerveuse storingen op te helderen, en dat zij juist het meest interessante van de als oorzaken werkzame momenten buiten beschouwing laten. Ziet men af van de meer onbepaalde wijzen van „nerveus" te zijn, en vat men de eigenlijke vormen van het nerveuze ziek-zijn in het oog, dan wordt de nadeelige invloed van de cultuur in zijn kern gereduceerd tot het schadelijk onderdrukken van het sexueele leven der cultuur-

---

[1]) Nervosität und neurasthenische Zustände, 1895, pag. 2. (In Nothnagel's Handbuch der spez. Pathologie und Therapie).

volken (of lagen) door de bij hen heerschende sexueele beschavingsmoraal.

Het bewijs voor deze bewering heb ik in een reeks van werken voor mannen van het vak trachten te leveren [1]; het kan hier niet herhaald worden. Toch wil ik de meest belangrijke argumenten uit mijne onderzoekingen op deze plaats aanhalen.

Verscherpte, klinische waarneming geeft ons het recht, van de nerveuze ziekte-toestanden twee groepen te onderscheiden, de eigenlijke „neurosen" en de „psychoneurosen". Bij de eerste schijnen de stoornissen (symptomen), onverschillig of ze zich in de lichamelijke of in de ziels-præstaties uiten, van toxische natuur te zijn; ze gedragen zich juist zooals de verschijnselen bij overgroote toevoer van of bij gebrek aan zekere zenuwgiften. Deze neurosen — meestal als neurasthenie samengevat — kunnen nu, zonder dat het medehelpen van eene erfelijke belasting noodig was, door zekere schadelijke invloeden van het sexueele leven verwekt worden, en dan correspondeert de vorm van de ziekte met den aard van deze nadeelen, zoodat men dikwijls genoeg het klinische beeld zonder meer gebruiken kan om achterwaarts te besluiten tot de bijzondere sexueele ætiologie. Zulk eene regelmatige overeenkomst wordt echter tusschen den vorm van de nerveuze ziekte en de andere nadeelige cultuurinvloeden geheel gemist. Men mag dus den sexueelen factor verklaren voor den essentieelen in het veroorzaken van de eigenlijke neurosen.

Bij de psycho-neurosen is de erfelijke invloed belangrijker, de oorzaak minder doorzichtig. Een eigenaardige wijze van onderzoek, die als psycho-analyse bekend is, heeft echter doen erkennen, dat de symptomen van deze kwalen (van de hysterie, dwangneurose enz.) uit het zieleleven stammen, afhangen van de werkzaamheid van onbewuste (verdrongen) voorstellings-complexen. Dezelfde methode heeft ons echter ook deze onbewuste complexen leeren kennen en ons doen

[1]) Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre. Weenen 1906 1e Folge. 1909 2e Folge.

zien, dat zij, zeer in het algemeen gesproken, sexueelen inhoud hebben; zij komen voort uit de sexueele behoeften van onbevredigde menschen en zijn voor hen een soort van surrogaat-bevrediging. Dus moeten wij in alle momenten, die het sexueele leven benadeelen, de werkzaamheid ervan onderdrukken, zijn doeleinden verschuiven, ziektemakende factoren zien ook van de psycho-neurosen.

Aan de waarde van het theoretisch onderscheid tusschen de neurosen, die ontstaan uit vergiften, en die welke uitsluitend uit het zieleleven stammen, wordt natuurlijk niet te kort gedaan door het feit, dat aan de meeste nerveuze personen stoornissen van beiderlei herkomst op te merken zijn.

Wie nu met mij bereid is de ætiologie van de nervositeit vóór alles te zoeken in schadelijke inwerkingen op het sexueele leven, die zal ook de hier volgende uiteenzettingen willen volgen, welke bestemd zijn om het thema van de toenemende nervositeit in een meer algemeenen samenhang op te nemen.

Onze beschaving is zeer in het algemeen gebouwd op de onderdrukking van aandriften. Iedere enkeling heeft een stuk van zijn bezit, van de volkomenheid zijner macht, van de aanvallende en verdedigende neigingen zijner persoonlijkheid afgestaan; uit deze bijdragen is het gemeenschappelijk cultuurbezit aan materiëele en ideëele goederen ontstaan. Behalve de levensnood zijn het wel de uit de erotiek afgeleide familiegevoelens, die de individuen ieder voor zich bewogen hebben tot deze opoffering. De opoffering is er eene geweest, die in den loop van de ontwikkeling der beschaving is toegenomen; elke voorwaartsche schrede op dezen weg werd door de religie gesanctionneerd; het stuk aandriftsbevrediging, waarvan men afstand gedaan had, werd aan de Godheid ten offer gebracht; het zoo verworven gemeenschapsgoed voor „heilig" verklaard. Wie krachtens zijne onbuigzame constitutie deze aandriftsonderdrukking niet kan medemaken, staat tegenover de maatschappij als „misdadiger", als „outlaw", in zoover niet zijne maatschappelijke positie en zijn uitnemende eigenschappen hem veroorloven, zijn eigen individualiteit daarin als groot man, als „held", door te drijven.

De sexueele aandrift — of juister gezegd: de sexueele aandriften, want een analytisch onderzoek leert, dat de sexueele aandrift uit vele componenten („Partialtriebe"), samengesteld is —, is bij den mensch waarschijnlijk sterker ontwikkeld dan bij de meeste hoogere dieren en in ieder geval bestendiger, daar zij de indeeling in perioden bijna geheel overwonnen heeft, waaraan zij zich bij dieren verbonden vertoont. Zij stelt aan den arbeid der beschaving buitengewoon groote massa's kracht ter beschikking, en dat wel ten gevolge van de bij haar bijzonder uitgesproken eigenaardigheid, haar doel te kunnen verschuiven, zonder in haar kern aan intensiteit af te nemen. Men noemt deze geschiktheid om het oorspronkelijke sexueele doel tegen een ander, niet meer sexueel, maar psychisch ermee verwant doel te verruilen de geschiktheid tot s u b l i m e e r e n (temmen). In tegenstelling tot deze verschuifbaarheid, waarin de waarde van de geslachtsdrift voor de beschaving bestaat, komt bij haar ook bijzonder hardnekkige fixatie voor, waardoor zij onbruikbaar wordt en nu en dan ontaardt in de zoogenaamde abnormaliteiten. De oorspronkelijke sterkte van de sexueele aandrift is waarschijnlijk bij ieder verschillend van grootte; zeker varieerend is dat aandeel ervan dat tot sublimeeren geschikt is. Wij stellen ons voor, dat het allereerst de bij de geboorte medegebrachte organisatie beslist hoe groot bij ieder dat deel der geslachtsdrift is, dat sublimeerbaar en dus voor de beschaving bruikbaar zal blijken; buitendien gelukt het aan de invloeden van het leven en aan het verstand nog een deel tot sublimeering te brengen. Onbegrensd voortzetten kan men dit verschuivingsproces echter niet, even weinig als het omzetten van de warmte in mechanischen arbeid bij onze machines. Een zekere mate van directe sexueele bevrediging schijnt voor de allermeeste organisaties noodzakelijk, en de ontzegging van deze individueel verschillende hoeveelheid straft zich door verschijnselen, die wij ten gevolge van hun schadelijkheid voor de functies en hun subjectief onlust-karakter moeten rekenen tot het ziek-zijn.

Ruimere vergezichten openen zich, als wij het feit in aanmerking nemen, dat de geslachtsdrift van den mensch oor-

spronkelijk in het geheel niet dient voor de voortplanting, maar dat zij bepaalde soorten van lustwinning ten doel heeft [1]). Zij uit zich in de kindsheid van den mensch, waar zij haar doel van lustverwerving niet alleen aan de genitaliën, maar ook aan andere plaatsen van het lichaam (erogene zonen) bereikt en daarom van andere dan deze gemakkelijke objecten mag afzien. Wij noemen dit stadium dat van het auto-erotisme en wijzen aan de opvoeding de taak toe het te beperken, omdat het verwijlen daarbij de sexueele aandrift voor later onbeheerschbaar en onbruikbaar zou maken. De ontwikkeling van de geslachtsdrift gaat dan van het auto-erotisme tot object-liefde en van de autonomie der erogene zonen tot de onderschikking daarvan onder de heerschappij van de in den dienst der voortplanting gestelde genitaliën. Tijdens deze ontwikkeling wordt een deel van de door het eigen lichaam geleverde sexueele prikkeling als onbruikbaar voor de voortplantings-functie tegengehouden en in het gunstigste geval tot sublimeering gebracht. De voor den arbeid der beschaving bruikbare krachten worden zoo voor een groot deel door het onderdrukken van de zoogenaamd perverse aandeelen der erotische prikkeling verkregen.

Met betrekking tot deze ontwikkelingsgeschiedenis van de geslachtsdrift zou men dus drie trappen van beschaving kunnen onderscheiden: Een eerste, waarop de geslachtsdrift zich vrijelijk in daden mag uiten ook buiten de doeleinden der voortplanting om; een tweede, waarop alles aan de sexueele aandrift onderdrukt is, behalve dat wat voor de voortplanting dient, en een derde, waarop alleen de legitieme voortplanting als sexueel doel toegelaten wordt. Met dezen derden trap is onze tegenwoordige sexueele beschavingsmoraal in overeenstemming.

Neemt men den tweeden van deze trappen tot niveau, dan moet men allereerst constateeren, dat een aantal personen op grond van hunne organisatie niet voldoen kunnen aan de eischen ervan. Bij geheele reeksen van individuen heeft zich de genoemde ontwikkeling der geslachtsdrift van auto-

[1]) Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Weenen 1905.

erotisme tot object-liefde met het doel der vereeniging van de genitaliën niet correct en niet doortastend genoeg voltrokken, en uit deze ontwikkelings-stoornissen vloeien tweeërlei afwijkingen voort van de normale, d.i. de beschavingbevorderende sexualiteit, die zich tot elkaar verhouden ten naastenbij als positief en negatief. Dat zijn ten eerste — afgezien van de personen met buitengewoon sterke en onbedwingbare geslachtsdrift in het algemeen — de verschillende soorten der p e r v e r s e n, bij wie een infantiel vastleggen aan een voorloopig sexueel doel de heerschappij der voortplantingsfunctie tegengehouden heeft, en de h o m o-s e x u e e l e n of g e ï n v e r t e e r d e n, bij wie op nog niet geheel opgehelderde wijze het sexueele doel van het andere geslacht is afgewend. Als het nadeel van deze beide soorten van ontwikkelingsstoornis geringer uitvalt dan men had kunnen verwachten dan is deze vermindering juist terug te brengen tot de ingewikkelde samenstelling van de geslachtsdrift, die ook dan nog een bruikbare eindvorm van het sexueele leven mogelijk maakt, als een of meer componenten der aandrift van de ontwikkeling zijn uitgesloten. De constitutie van de door de inversie getroffenen, de homosexueelen, munt zelfs dikwijls uit door een bijzondere geschiktheid van de geslachtsdrift tot sublimeering voor beschavingsdoeleinden.

Sterkere en vooral exclusieve vormen van de perversies en de homosexualiteit maken inderdaad hunne dragers maatschappelijk onbruikbaar en ongelukkig, zoodat zelfs de beschavingseischen van den tweeden trap als een bron van lijden moeten erkend worden voor een zeker deel der menschheid. Het lot van deze naar hun constitutie van de andere afwijkende personen is verschillend, al naardien zij eene absoluut sterke of een zwakkere geslachtsdrift van de natuur ontvangen hebben. In het laatste geval, bij algemeen zwakkere geslachtsdrift, gelukt aan de perversen de volkomen onderdrukking van die neigingen, die hen in botsing brengen met den moreelen eisch van hun beschavings-niveau. Maar dit blijft ook, ideëel beschouwd, de eenige præstatie, die hun gelukt, want voor deze onderdrukking van hunne sexueele aan-

driften verbruiken zij de krachten, die ze anders aan den arbeid der beschaving zouden besteden. Zij zijn als het ware in zich zelf geremd en naar buiten lam geslagen. Voor hen is van toepassing, wat wij later omtrent de onthouding der mannen en vrouwen, die op den derden cultuurtrap geëischt wordt, herhalen zullen.

De meer intensieve, maar perverse sexueele aandrift kan naar twee richtingen een eindresultaat bereiken. De eerste, die wij verder buiten beschouwing kunnen laten, is die, dat de bedoelde personen pervers blijven en de gevolgen van hun afwijking van het cultuur-niveau te dragen hebben. Het tweede geval is veel interessanter; het bestaat daarin, dat onder den invloed van de opvoeding en van de sociale eischen wel eene onderdrukking bereikt wordt van de perverse aandriften, maar een soort van onderdrukking, die eigenlijk geen onderdrukking is, doch beter aangeduid kan worden als eene mislukte onderdrukking. De tegengehouden geslachtsdrift uit zich dan wel niet als zoodanig: daarin bestaat het succes —, maar zij uit zich op andere wijzen, die voor het individu juist even schadelijk zijn en het voor de maatschappij juist zoo onbruikbaar maken als de onveranderde bevrediging van die onderdrukte aandriften: daarin ligt dan het mislukken van het proces, dat op den duur meer dan alleen maar opweegt tegen het bereikte. De plaatsvervangende verschijnselen, die hier optreden ten gevolge der onderdrukking van de aandrift, vormen dat, wat wij hier als nervoziteit, meer speciaal als psycho-neurose (zie aan het begin) beschrijven. De zenuwpatiënten zijn die klasse van menschen, die het bij hun tegenstrevenden aard onder den invloed van de eischen der beschaving tot eene schijnbare en steeds meer mislukkende onderdrukking van hunne aandriften brengen, en die daarom zich slechts met groote krachtsinspanning onder innerlijke verarming als arbeiders aan de werken der beschaving staande houden of tijdelijk als zieken moeten staken. De neurosen echter heb ik genoemd het „negatief" van de perversiteiten, omdat zich bij hen de perverse aandoeningen uit het onbewuste van het zieleleven uiten na de verdringing, omdat zij

dezelfde neigingen bevatten als de positief perversen, doch in den „verdrongen" toestand.

De ervaring leert, dat er voor de meeste menschen een grens is, waarboven hun constitutie den eisch der beschaving niet kan volgen. Allen, die edeler willen zijn dan hunne constitutie het hun veroorlooft, vervallen tot neurose; zij zouden zich er beter bij bevonden hebben, als het hun mogelijk was gebleven, slechter te zijn. Het inzicht, dat perversiteit en neurose zich tot elkaar verhouden als positief en negatief, vindt dikwijls een ondubbelzinnige bevestiging door waarneming binnen eene zelfde generatie. Zeer dikwijls is van broers en zusters de broeder een sexueel perverse, de zuster, die, als vrouw, met de zwakkere geslachtsdrift toegerust is, eene zenuwlijdster, wier symptomen echter dezelfde neigingen uitdrukken als de perversies van den sexueel meer actieven broeder, en in overeenstemming daarmee zijn over het algemeen in veel families de mannen gezond, maar op maatschappelijk ongewenschte wijze immoreel, de vrouwen edel en over-verfijnd, maar — zwaar nerveus.

Het is een van de algemeen bekende maatschappelijke onrechtvaardigheden, dat de standaard der beschaving van alle personen hetzelfde sexueele levensgedrag eischt; wat den eenen, dank zij zijne organisatie, zonder moeite gelukt, terwijl het aan de anderen de zwaarste zieleoffers oplegt, eene onrechtvaardigheid weliswaar, die meestal door het niet-opvolgen van de moreele voorschriften verijdeld wordt.

Wij hebben aan onze beschouwingen tot nu toe den eisch van den tweeden, door ons verondersteld en trap van beschaving ten grondslag gelegd, die iedere zoogenaamd perverse sexueele werkzaamheid op straffe verbiedt, het normaal genoemde geslachtsverkeer daarentegen vrij laat. Wij hebben gevonden, dat ook bij deze verdeeling van sexueele vrijheid en beperking een aantal personen als pervers ter zijde geschoven, een ander aantal, die zich inspannen niet pervers te zijn, terwijl zij het naar hun constitutie zijn moesten, in de nervoziteit gedrongen worden. Het is nu gemakkelijk het resultaat te voorspellen, dat zich vertoonen zal als men de

sexueele vrijheid verder beperkt en den eisch der beschaving verhoogt tot op het niveau van den derden trap, dus iedere andere sexueele uiting dan die in het wettig huwelijk, op straffe verbiedt. Het aantal der sterken, dat zich openlijk stelt tegenover den eisch der beschaving, zal in buitengewoon groote mate toenemen, en evenzoo het aantal der zwakkeren, die in hun strijd tusschen het dringen van den eisch der beschaving en den tegenstand van hun constitutie in neurotisch ziek-zijn vluchten.

Nemen wij ons voor, drie hier zich opwerpende vragen te beantwoorden: 1. welke taak de eisch der beschaving stelt op den derden trap, 2. of de toegestane legitieme sexueele bevrediging eene aannemelijke schadevergoeding vermag te bieden voor de verdere opoffering, 3. in welke verhouding de mogelijke nadeelen door dezen afstand staan tot de voordeelen van de beschaving.

De beantwoording van de eerste vraag raakt een dikwijls behandeld, hier niet uit te putten probleem, dat van de sexueele abstinentie. Wat onze derde trap van beschaving van den enkeling eischt, is de abstinentie tot aan het huwelijk voor beide geslachten, de levenslange abstinentie voor al dezulken, die geen wettig huwelijk aangaan. De voor alle autoriteiten aannemelijke bewering, dat sexueele abstinentie niet nadeelig is en niet heel moeilijk door te voeren, is dikwijls ook door doktoren vertegenwoordigd geworden. Men mag wel zeggen, dat de taak eene machtige aandoening als de geslachtsdrift meester te worden, anders dan op den weg der bevrediging, er eene is die beslag kan leggen op alle krachten van een mensch. Het beheerschen door sublimeeren, door afwenden van de sexueele aandriftskrachten van het sexueele doel naar hoogere [1]) beschavingsdoeleinden gelukt aan eene minderheid, en wel aan die ook slechts voor een tijd, het minst gemakkelijk op den leeftijd van vurige jeugdkracht. De meeste anderen worden neurotisch of ondervinden op andere wijze nadeel. De ondervinding toont aan, dat

[1]) Bij nadere beschouwing dezer „hoogere" doeleinden, blijken deze veelal slechts mislukte surrogaten der „lagere" doeleinden. Vert.

het meerendeel van de onze maatschappij samenstellende personen naar hunne constitutie niet opgewassen is tegen de taak der abstinentie. Wie ook bij mildere sexueele beperking ziek geworden zou zijn, wordt onder de eischen van onze tegenwoordige sexueele moraal des te eerder en des te erger ziek, want tegen het dreigen van het normale sexueele streven door verkeerden aanleg en ontwikkelings-stoornissen kennen wij geene betere beveiliging dan de sexueele bevrediging zelve. Hoe meer iemand tot de neurose voorbeschikt is, des te slechter verdraagt hij de abstinentie; de aandrifts-componenten, die zich onttrokken hebben aan de normale ontwikkeling in den bovenbedoelden zin, zijn namelijk ook tegelijk zooveel ontembaarder geworden. Maar ook zij, die bij de beschavings-eischen van den tweeden graad gezond zouden gebleven zijn, worden nu in vrij groot aantal tot de neurose gebracht. Want de psychische waarde van de sexueele bevrediging wordt verhoogd met haar ontzegging; de weggedrongen „libido" wordt nu in staat gesteld de eene of andere van de zelden ontbrekende zwakkere plaatsen in den bouw der „vita sexualis" op te sporen, om daar ter neurotische surrogaat-bevrediging in den vorm van ziekte-symptomen door te breken. Wie in den aard van de neurose weet door te dringen, doet spoedig de overtuiging op dat de toename van de zenuwziekten in onze maatschappij te wijten is aan het opvoeren van de sexueele beperking.

Wij komen dan nader bij de vraag, of niet het sexueele verkeer in het wettig huwelijk eene volledige schadeloosstelling kan geven voor de beperking vóór het huwelijk. Het materiaal voor een ontkennende beantwoording van deze vraag dringt zich daàr zoo rijkelijk aan ons op, dat allerbeknoptste inkleeding onze plicht wordt. Wij brengen vóor alles in herinnering, dat onze sexueele cultuurmoraal ook het geslachtsverkeer in het huwelijk zelf beperkt, doordien het den echtgenooten den dwang oplegt, zich tevreden te stellen met een meestal zeer gering aantal kinderverwekkingen. Tengevolge van deze voorzorg is er slechts eenige jaren bevredigend geslachtsverkeer in het huwelijk, natuurlijk nog met aftrek van

de tot ontzien van de vrouw, op hygienische gronden geëischte tijden. Na deze drie, vier of vijf jaren blijkt het huwelijk ontoereikend, in zooverre het de bevrediging van de sexueele behoeften beloofd heeft; want alle middelen, die tot nu toe uitgevonden zijn tot voorkoming van de zwangerschap, verminderen de volheid van het sexueele genot, verstoren de fijnere ontvankelijkheid van beide deelen of werken zelfs direct ziekmakend; met den angst voor de gevolgen van het geslachtsverkeer verdwijnt eerst de lichamelijke teederheid van de echtgenooten voor elkander, en dan volgt verder ook de zielevriendschap, die bestemd was de erfenis van den eerst stormachtigen hartstocht over te nemen. Onder de teleurstelling van de ziel en de lichamelijke ontbering, die zoo het lot wordt van de meeste huwelijken, vinden zich beide deelen terug geplaatst in den vroegeren toestand vóor het huwelijk, alleen maar eene illusie armer geworden en opnieuw aangewezen op hun standvastige macht om de geslachtsdrift te beheerschen en af te leiden. Het is hier onze taak niet te onderzoeken in hoeverre deze plicht nu den man op rijperen leeftijd gelukt; zooals de ervaring leert, bedient hij zich nu zeer dikwijls van het stuk sexueele vrijheid, dat hem ook door de strengste sexueele orde, hoewel slechts stilzwijgend en onwillig ingeruimd wordt; de voor den man in onze maatschappij geldende „dubbele" sexueele moraal is de beste erkenning, dat de maatschappij zelve, die de voorschriften uitgevaardigd heeft, niet aan de doorvoerbaarheid ervan gelooft. De ervaring toont echter aan, dat de vrouwen, aan wie, als eigenlijke draagsters van de sexueele belangen der menschheid, de gave om de aandrift te sublimeeren slechts in geringe mate is toebedeeld, aan wie als schadevergoeding voor het sexueele object wel de zuigeling voldoet, maar niet het opgroeiende kind, dat de vrouwen, zeg ik, onder de teleurstellingen van het huwelijk ziek worden aan zware neurosen, die het leven bij voortduring versomberen. Het huwelijk heeft onder de tegenwoordige beschavingsvoorwaarden al lang opgehouden het panacée te zijn tegen het zenuwlijden van de vrouw; en hoewel wij, medici, het ook nog altijd in zulke

gevallen aanraden, zoo weten wij toch, dat integendeel een meisje recht gezond moet zijn, om het huwelijk te „verdragen", en wij raden onze mannelijke patiënten dringend af, een reeds vóor het huwelijk nerveus meisje tot vrouw te nemen. Het geneesmindel voor de uit het huwelijk voortkomende nervositeit zou veeleer zijn de echtelijke ontrouw; hoe strenger een vrouw opgevoed is, hoe ernstiger zij zich heeft onderworpen aan den eisch der beschaving, des te meer vreest zij echter dezen uitweg, en in den strijd tusschen haar begeeren en haar plichtsgevoel zoekt zij haar toevlucht weer — in de neurose. Niets anders beschermt haar deugd zoo zeker als de ziekte. De echtelijke staat, waarmee de sexueele aandrift van den cultuur-mensch getroost werd, kan dus de eischen van zijn eigen levenstijd niet dekken; er is geen sprake van, dat hij zou kunnen schadeloos stellen voor het vroegere gemis.

Ook wie deze nadeelen door de sexueele cultuurmoraal toegeeft, kan ter beantwoording van onze derde vraag aanvoeren, dat de winst van de beschaving, die uit de zoover gedreven sexueele beperking voortvloeit, tegen dit lijden, dat in groote scherpte toch alleen maar een minderheid treft, meer dan alleen maar opweegt. Ik verklaar mij niet in staat winst en verlies hier juist tegen elkander af te wegen, maar tot het waardeeren van de verlieszijde zou ik hier nog allerlei kunnen aanvoeren. Terugkomende op het tevoren in het voorbijgaan aanstipte thema der abstinentie, moet ik zeggen, dat de abstinentie nog andere nadeelen brengt dan de neurosen, en dat deze neurosen meestal niet naar hun volle beteekenis geschat worden.

De vertraging van de sexueele ontwikkeling en de sexueele uitingen, waar onze opvoeding en beschaving naar streven, is in den eersten tijd zeker onschadelijk, zij wordt tot noodzakelijkheid als men in aanmerking neemt op hoe laten leeftijd de jonge mannen van beschaafde standen eerst tot zelfstandige beteekenis en tot het bedrijf toegelaten worden. Men wordt hier overigens aan den intiemen onderlingen samenhang van al onze beschavings-toestanden herinnerd en aan de moeilijkheid, een stuk ervan te veranderen zonder

consideratie op het geheel. De abstinentie ver over het 20ste jaar is echter voor den jongen man niet meer zonder bezwaar en leidt tot andere nadeelen, ook waar zij niet tot nervoziteit voert. Men zegt wel, dat de strijd met de machtige aandrift en de daarbij noodige accentuatie van alle ethische en aesthetische machten in het zieleleven het karakter „stalen", en dat is voor eenige bijzonder gunstig georganiseerde naturen juist; toegegeven wordt ook, dat het in onzen tijd zoo uitgesproken onderscheid van de individueele karakters eerst met de sexueele beperking mogelijk is geworden. Maar in verreweg de groote meerderheid der gevallen teert de strijd tegen de zinnelijkheid de beschikbare energie van het karakter op en dat juist op een tijd, waarop de jonge man al zijne krachten noodig heeft, om zich zijn aandeel en zijn plaats in de maatschappij te veroveren. De verhouding tusschen mogelijk sublimeeren en noodzakelijke sexueele uiting wisselt natuurlijk zeer voor de enkele individuen en zelfs voor de verschillende beroepen. Een abstinente kunstenaar is niet recht mogelijk, een abstinente jonge geleerde geen zeldzaamheid. De laatste kan door onthouding vrije krachten winnen voor zijne studie, bij den eerste zal waarschijnlijk zijn kunst-praestatie door zijn sexueel beleven machtig opgewekt worden. In het algemeen heb ik niet den indruk gekregen, dat de sexueele abstinentie energieke, zelfstandige mannen van de daad en origineele denkers, koene bevrijders en hervormers helpt vormen, veeleer brave zwakkelingen, die later in de groote massa onderduiken, welke de door sterke individuen gegeven impulsen tegenstribbelend pleegt te volgen.

Dat de sexueele aandrift over het geheel zich eigenzinnig en niet inschikkelijk gedraagt, komt ook tot uitdrukking in de resultaten van de onthoudings-beweging. De beschaafde opvoeding streeft soms maar naar de tijdelijke onderdrukking der geslachtsdrift tot aan het sluiten van het huwelijk en heeft de bedoeling haar dan vrij te laten om van haar gebruik te maken. Maar tegen de aandrift gelukt nog gemakkelijker de uiterste afweer dan de matiging; de onderdrukking is zeer dikwijls te ver gegaan en heeft het ongewenschte

resultaat opgeleverd, dat de geslachtsdrift na hare vrijlating voorgoed beschadigd schijnt. Daarom is dikwijls volle abstinentie tijdens de jeugd niet de beste voorbereiding voor het huwelijk bij den jongen man [1]). De vrouwen vermoeden dit en verkiezen onder haar aanbidders hen, die zich reeds bij andere vrouwen als mannen hebben doen gelden. Zeer bijzonder tastbaar zijn de nadeelen, die door den strengen eisch der abstinentie tot het huwelijk aan het wezen der vrouw worden toegebracht. De opvoeding neemt de taak, om de zinnelijkheid van het meisje tot aan haar huwelijk te onderdrukken, blijkbaar niet licht, want zij werkt met de scherpste middelen. Zij ontzegt haar niet alleen het sexueele verkeer, stelt hooge premies op het in stand houden van de sexueele onschuld, maar zij onttrekt het rijpende, vrouwelijke individu ook aan de verzoeking, doordien zij het in onwetendheid houdt omtrent de feiten voor de haar toebedeelde rol en geen liefdegevoel, dat niet tot het huwelijk leiden kan, bij haar duldt. Het resultaat is, dat de meisjes, als haar het verlieven plotseling door de ouderlijke autoriteiten toegestaan wordt, de psychische praestatie niet tot stand brengen en onzeker van haar eigen gevoelens in het huwelijk gaan. Tengevolge van de kunstmatige vertraging van de liefdefunctie bereiden zij den man, die al zijn begeeren voor haar opgespaard heeft, alleen maar teleurstellingen; in haar ziel hangen zij nog de ouders aan, wier autoriteit de sexueele onderdrukking bij haar bewerkt heeft, en in haar lichamelijk gedrag zijn zij moeilijk op te wekken, wat ieder sexueel hoogerwaardig genot bij den man verhindert. Ik weet niet, of het type van de ongevoelige vrouw ook buiten de cultuuropvoeding voorkomt, maar ik houd het voor waarschijnlijk. In ieder geval wordt het door de opvoeding bepaald gekweekt, en deze vrouwen, die zonder lust ontvangen, toonen dan weinig bereidwilligheid om meerdere malen met smarten te baren. Zoo wordt door de voorbereiding tot het huwelijk het doel van het huwelijk zelf verijdeld; als dan de ontwikkelingsvertraging bij de vrouw overwonnen is en op de hoogte van

[1]) Ook de prostituée niet. Vert.

haar vrouwelijk bestaan de volle geschiktheid tot liefhebben wakker wordt, dan is hare verhouding tot haar echtgenoot al lang bedorven; dan blijft haar als loon voor hare inschikkelijkheid tot dusverre, de keuze tusschen ongestild verlangen, ontrouw, of neurose.

Het sexueele gedrag van een mensch kan dikwijls gelden als voorbeeld voor zijn geheele overige wijze van reageeren in de wereld. Wie als man zijn sexueel object met kracht verovert, van hem gelooven we ook aan dergelijke niets ontziende energie in het nastreven van andere doeleinden. Wie daarentegen uit allerlei overwegingen afstand doet van de bevrediging van zijn sterke sexueele driften, die zal ook elders in het leven zich eerder verzoenend en geresigneerd dan krachtig gedragen. Eene speciale aanwending van dezen stelregel waarbij het sexueele leven als voorbeeld geldt voor andere functiën kan men gemakkelijk aan de geheele vrouwelijke sekse constateeren. De opvoeding weigert haar het intellectueel bezig zijn met de sexueele problemen, waarvoor zij toch oorspronkelijk de grootste weetgierigheid hebben, zij schrikt haar af met het vonnis, dat zulke weetgierigheid onvrouwelijk is en een teeken van zondigen aanleg. Daarmee zijn zij van het denken in het algemeen afgeschrikt, verliest het weten voor haar zijn waarde. Het denkverbod grijpt over de sexueele sfeer heen, voor een deel tengevolge van de onvermijdelijke samenhangen, voor een deel automatisch, juist zooals het religieuze denkverbod bij mannen, het loyale bij brave onderdanen. Ik geloof niet, dat de biologische tegenstelling tusschen intellectueelen arbeid en geslachtsfunctie de „physiologische zwakzinnigheid" van de vrouw verklaart, zooals Moebius het in zijn herhaalde malen weersproken geschrift heeft aangetoond. Daarentegen meen ik, dat het ontwijfelbare feit van de intellectueele inferioriteit van zooveel vrouwen teruggebracht kan worden tot de voor de sexueele onderdrukking noodige denkremming.

Bij het behandelen van het vraagstuk der abstinentie onderscheidt men veel te weinig streng twee vormen ervan:

de onthouding van iedere sexueele uiting in het algemeen en de onthouding van sexueel verkeer met het andere geslacht. Aan veel personen, die zich beroemen op de gelukte abstinentie, is deze slechts met behulp van de onanie en dergelijke bevredigingen mogelijk geworden, bevredigingen die aanknoopen aan de auto-erotische sexueele uitingen van de eerste jeugd. Maar juist wegens deze betrekking zijn deze surrogaten voor de sexueele bevrediging in het geheel niet onschadelijk; zij disponeeren tot de talrijke vormen van neurosen en psychosen, voor welke het terugslaan van het sexueele leven tot zijn infantiele vormen de voorwaarde is. De onanie komt ook in het geheel niet overeen met de ideale eischen van de sexueele moraal der beschaving en drijft daarom de jonge menschen in dezelfde conflicten met het opvoedings-ideaal, die zij door de abstinentie wilden ontgaan. Zij bederft verder het karakter door „verwennen" op meer dan een wijze, ten eerste omdat zij belangrijke doeleinden leert bereiken zonder moeite, langs gemakkelijke wegen, in plaats van door energieke krachts-inspanning, dus volgens het principe van het „sexueele voorbeeld", en ten tweede, doordien zij in de phantasieën, die de bevrediging begeleiden, het sexueele object verheft tot eene uitnemendheid die in de realiteit niet licht wordt weergevonden. Zoo kon een geestig schrijver (K. Kraus in de Weener „Fackel") de puntigheid van zijn vernuft ter andere wendend, de waarheid uitspreken in het volgende cynisme: De coitus is slechts een onvoldoend surrogaat van de onanie!

De strengheid van de beschavingseischen en de moeilijkheid van de taak der abstinentie hebben samengewerkt, om het vermijden van de vereeniging der genitaliën van de verschillende geslachten te maken tot de kern der abstinentie en andere soorten der sexueele functie te begunstigen, die om zoo te zeggen gelijk staan met halve gehoorzaamheid aan haar eischen. Sinds het normale sexueele verkeer door de moraal — en wegens de infectiemogelijkheden ook door de hygiëne — zoo onverbiddelijk vervolgd wordt, zijn de zoogenaamde perverse soorten van het verkeer tusschen de

beide geslachten, waarbij andere deelen van het lichaam de rol van de genitalien overnemen, aan maatschappelijke beteekenis ongetwijfeld toegenomen. Deze functiën kunnen echter niet zoo onschuldig geoordeeld worden als analoge overtredingen in het liefde-verkeer; zij zijn ethisch verwerpelijk, omdat zij de liefde-betrekkingen van twee menschen neerhalen van eene ernstige zaak tot een gemakkelijk spel zonder gevaar en zonder deelname der ziel. Als tweede gevolg van het bemoeilijken van het normale sexueele leven moet de uitbreiding der homosexueele bevrediging aangevoerd worden; bij al degenen, die reeds volgens hun organisatie homosexueel zijn of in hun kinderjaren het worden, komt nog het groote aantal van hen, bij wie op rijperen leeftijd wegens het afsluiten van den hoofdstroom der libido de homosexueele arm wijd geopend wordt.

Al deze onvermijdelijke en niet-bedoelde consequenties van den eisch der abstinentie loopen uit op dit eene gemeenschappelijke, dat zij de voorbereiding voor het huwelijk, dat toch volgens de bedoeling van de sexueele moraal uitsluitend erfgenaam van het sexueele streven moest worden, grondig bederven. Alle mannen, die tengevolge van onanie of perverse uitoefening der sexualiteit hunne libido op andere dan de normale situaties en bevredigingsvoorwaarden ingesteld hebben, ontwikkelen in het huwelijk eene verminderde potentie. Ook de vrouwen, aan wie het alleen door dergelijke hulpmiddelen mogelijk bleef, haar jonkvrouwelijkheid te bewaren, toonen zich in het huwelijk voor het normale verkeer gevoelloos. Het met verminderde liefdesgeschiktheid van beide deelen begonnen huwelijk valt nog slechts spoediger ten prooi aan het oplossingsproces dan een ander. Ten gevolge van de geringe potentie van den man wordt de vrouw niet bevredigd, blijft ook dan gevoelloos als haar uit de opvoeding meegebrachte neiging tot koelheid door machtig sexueel beleven te overwinnen zou geweest zijn. Zulk een paar vindt ook het voorkómen der conceptie moeilijker dan een gezond paar, omdat de verzwakte potentie van den man het aanwenden van de voorbehoedmiddelen slecht verdraagt. In

zulke radeloosheid wordt het sexueele verkeer als de bron van alle verlegenheid spoedig opgegeven en daarmee wordt de grondslag van het huwelijk verlaten.

Ik beroep mij op alle deskundigen, om te bevestigen dat ik niet overdrijf, maar verhoudingen schilder die men even zoo erg, zooveel men maar wil, kan waarnemen. Het is werkelijk voor den oningewijde geheel ongeloofelijk, hoe zelden normale potentie bij den man en hoe dikwijls koelheid bij de vrouwelijke helft der echtparen gevonden worden, die onder de heerschappij staan van onze sexueele beschavingsmoraal; met welk een ontberingen, dikwijls voor beide deelen, het huwelijk verbonden is en waartoe het huwelijksleven, dat zoo hartstochtelijk nagestreefde geluk, zich beperkt. Dat onder deze omstandigheden de uitweg naar nervositeit de meest voor de hand liggende is, heb ik reeds uiteengezet; ik wil er echter nog aan toevoegen, op welke wijze zulk een huwelijk voortwerkt op de daaraan ontsproten — eenige of weinig talrijke — kinderen. Daar komt een schijnbare erfelijke belasting tot stand, die zich bij scherper toezien oplost in de uitwerking van machtige infantiele indrukken. De door haar man niet bevredigde neurotische vrouw is als moeder overmatig teer en angstig jegens het kind, waarop zij haar liefde-behoefte overbrengt, en wekt daarin de sexueele vroegrijpheid. De slechte verstandhouding tusschen de ouders prikkelt dan het gevoelsleven van het kind, doet het op den teersten leeftijd liefde, haat en ijverzucht hevig ondervinden. De strenge opvoeding, die geenerlei uiting van het zoo vroeg gewekte sexueele leven toestaat, vormt daar tegenover de onderdrukkende macht, en dit conflict op dezen leeftijd bevat alles, wat tot veroorzaking van de levenslange nervoziteit noodig is.

Ik kom nu op mijne vroegere bewering terug, dat men bij de beoordeeling van de neurosen meestal niet hunne volle beteekenis in aanmerking neemt. Ik meen daarmee niet de onderschatting van deze toestanden, die zich uit in een licht-zinnig terzijde schuiven van den kant der familieleden en in hautaine verzekeringen van den kant der medici, dat eenige

weken koudwater-kuur of eenige maanden rust en ontspanning den toestand zou kunnen genezen. Dat zijn alleen maar opinies van geheel onwetende medici en leeken, meestal slechts praatjes, bestemd om den lijders een kortstondigen troost te geven. Het is veeleer bekend, dat een chronische neurose, ook als zij de levensgeschiktheid niet geheel en al opheft, eene zware levensbelasting is voor het individu, ongeveer gelijkstaande met eene tuberculose of eene hartziekte. Ook zou men zich daarmee tevreden kunnen stellen, als de neurotische ziekten bv. alleen een aantal van in allen gevalle zwakkere individuen van den cultuur-arbeid uitsloten en aan de anderen het deelnemen daaraan zouden toestaan tot den prijs van enkel subjectieve bezwaren. Ik zou veeleer op het gezichtspunt opmerkzaam willen maken, dat de neurose, zoover zij gaat en bij wie zij gevonden wordt, de bedoeling der beschaving weet te verijdelen en bijgevolg eigenlijk het werk overneemt van de aan de beschaving vijandige onderdrukte zielskrachten, zoodat de maatschappij niet eene met offers gebrachte winst, maar in het geheel geen winst mag aanteekenen, als zij de inschikkelijkheid jegens haar verstrekkende voorschriften betaalt met het toenemen der nervositeit. Gaan wij bv. in op het zoo veel voorkomende geval van eene vrouw, die niet van haar man houdt, omdat zij naar de wijze waarop haar huwelijk tot stand kwam en de ervaringen van haar huwelijksleven geen reden heeft om van hem te houden, die echter toch volstrekt van haar man moet houden, omdat dit alleen overeenkomt met het ideaal van het huwelijk, waartoe zij werd opgevoed. Zij zal dan alle aandoeningen in zich onderdrukken die aan de waarheid uitdrukking willen geven en in tegenspraak zijn met haar ideëele streven, en zij zal bijzondere moeite doen de rol te spelen van eene liefdevolle, teedere en zorgzame echtgenoote. Neurotisch ziek-zijn zal het gevolg zijn van deze zelf-onderdrukking, en deze neurose zal binnen korten tijd aan den niet-geliefden man wraak genomen hebben en bij hem juist zooveel onbevredigdheid en zorg te voorschijn roepen, als zou voortgekomen zijn uit de bewuste erkenning van den

waren staat van zaken. Dit voorbeeld is voor de præstaties van de neurose bepaald typisch. Een dergelijk mislukken van de compensatie ziet men ook na het onderdrukken van andere niet direct sexueele aandoeningen, die vijandig staan tegenover de beschaving. Wie bv. in de gewelddadige onderdrukking van een constitueele neiging tot hardheid en wreedheid een „overmatig goede" geworden is, aan dien wordt daarbij dikwijls zooveel energie onttrokken, dat hij niet alles uitvoert wat in overeënstemming zou zijn met deze neiging tot compensatie, en over het geheel toch eer minder aan goeds præsteert dan hij zonder onderdrukking zou tot stand gebracht hebben.

Als wij daarbij nog in aanmerking nemen, dat met de beperking van de sexueele uitingen bij een volk zeer algemeen een toestand van levensbenauwenis en angst voor den dood optreedt, die de geschiktheid tot genot der enkelingen verstoort en hun bereidwilligheid opheft om, voor welke doeleinden dan ook, den dood op zich te nemen; die zich uit in de verminderde neiging tot kinderverwekking en dit volk of deze groep van menschen uitsluit van het aandeel aan de toekomst, dan mag men wel de vraag opwerpen, of onze sexueele beschavingsmoraal de offers waard is, die zij ons oplegt, vooral, als men zich van het hedonisme niet vrij genoeg gemaakt heeft, om niet eene zekere mate van individueel geluk onder de doeleinden van onze cultuur-ontwikkeling op te nemen. Het is zeker niet de zaak van den medicus, zelf met hervormingsvoorstellen voor den dag te komen; ik meende echter dat ik de dringendheid van die voorstellen ondersteunen kon, als ik het betoog van Von Ehrenfels over de nadeelen door onze sexueele beschavingsmoraal uitbreidde door te wijzen op de beteekenis daarvan voor de verspreiding van de moderne nervoziteit [1]).

[1]) Thans is een vierde trap der cultuur-moraal in wording, waarop ook de legitieme voortplanting niet meer vrij zal zijn, doch bepaalde klassen daarvan zijn uitgesloten, evenals dit bij de sociaal levende bijen, wespen, mieren en termieten reeds het geval is. Ook bij den mensch verschijnt het type der geslachtslooze, of juister in geslachtsontwikkeling achtergeblevene, „arbeidster", met nog niet te voorziene gevolgen op psychologisch gebied. Vert.

DWANGHANDELINGEN EN GODSDIENST-OEFENING [1])

Ik ben zeker niet de eerste, aan wien de overeenkomst is opgevallen tusschen de zoogenaamde dwang-handelingen van nerveuze personen en de verrichtingen, waardoor de geloovige blijk geeft van zijne vroomheid. Daarvoor is mij waarborg de naam „ceremonieel", welken naam men aan sommige van deze dwang-handelingen gegeven heeft. Toch schijnt het mij toe, dat deze overeenkomst eene meer dan oppervlakkige is, zoodat men, uitgaande van een inzicht in het ontstaan van het neurotische ceremonieel, door analogie zou mogen wagen te besluiten tot wat er omgaat in de ziel bij het godsdienstig leven.

De menschen, die dwanghandelingen of ceremonieel uitvoeren, behooren, naast hen, die aan dwang-denken, dwang-voorstellingen, dwang-impulsen en dergelijke lijden, tot eene bijzondere klinische eenheid, waarvoor de naam „dwang-neurose" gebruikelijk is [2]). Men moet echter niet beproeven, de eigenaardigheid van deze ziekte uit haar naam af te leiden, want streng genomen hebben andere ziekelijke verschijnselen van de ziel dezelfde aanspraak op het zoogenaamd karakter van „dwang". In de plaats van eene definitie moet te zijner tijd nog de detail-kennis van deze toestanden komen, omdat het tot nog toe niet gelukt is, het waarschijnlijk diep-liggend criterium van de dwang-neurose aan te toonen, waarvan men

---

[1]) Zeitschrift für Religionspsychologie Bd. I Hft. 1 1907. Ook: Samml. Kl. Schr. II p. 122—131.

[2]) Vgl. Löwenfeld, Die psychischen Zwangserscheinungen. 1904.

toch het voorhanden-zijn in zijn uitingen overal meent op te merken [1]).

Het neurotische ceremonieel bestaat in kleine bijvoegsels, beperkingen, schikkingen, die bij zekere handelingen van het dagelijksch leven op altijd gelijke of stelselmatig veranderde wijze gedaan worden. Deze bezigheden maken op ons den indruk van enkel „formaliteiten", zij schijnen ons absoluut onbeduidend toe. Niet anders schijnen zij den zieke zelf toe, en toch is hij niet in staat, ze na te laten, want iedere afwijking van het ceremonieel straft zich door ondragelijken angst, die dadelijk dwingt tot inhalen van wat nagelaten was. Even onbeduidend als de handelingen van het ceremonieel zelf, zijn de aanleidingen en bezigheden, die door het ceremonieel opgesierd, bemoeilijkt, en in ieder geval ook vertraagd worden, b.v. het aan- en uitkleeden, het naar bed gaan, het bevredigen van de lichamelijke behoeften. Men kan het uitoefenen van een ceremonieel beschrijven, door het als het ware te vervangen door een reeks van ongeschreven wetten, dus b.v. voor het bed-ceremonieel: de stoel moet op zulk een bepaalde wijze voor het bed staan, daarop moeten de kleeren in bepaalde volgorde opgevouwen liggen; de deken moet aan het voeten-einde ingestopt zijn, het laken glad gestreken; de kussens moeten zoo en zoo verdeeld liggen, het lichaam zelf moet in eene precies bepaalde houding zijn, dan eerst mag men inslapen. In lichte gevallen gelijkt het ceremonieel dus op het overdrijven van eene gewone en gerechtvaardigde orde. Maar de bijzondere nauwgezetheid van de uitvoering en de angst bij het nalaten teekenen het ceremonieel als „heilige handeling". Stoornissen daarin worden meestal slecht verdragen; de openbaarheid, de tegenwoordigheid van andere personen tijdens de voltrekking is bijna altijd uitgesloten.

Tot dwanghandelingen in den ruimsten zin kunnen alle mogelijke werkzaamheden worden, als zij door kleine bijvoegsels versierd, door pauzen en herhalingen rythmisch ingedeeld worden. Een scherpe grens tusschen het „ceremonieel"

[1]) In latere werken van Freud opgehelderd. Vert.

en de „dwanghandelingen" moet men niet verwachten te vinden. Meestal zijn de dwanghandelingen uit ceremonieel voortgekomen. Naast deze beide wordt de inhoud van het lijden gevormd door verbodsbepalingen en hindernissen (Abulieën, willoosheden), die eigenlijk het werk van de dwanghandelingen alleen maar voortzetten, in zoover aan den zieke eenige dingen in het geheel niet geoorloofd zijn, en andere dingen alleen maar onder het opvolgen van het voorgeschreven ceremonieel.

Merkwaardig is, dat dwang- evenals verbods-bepalingen (het eene moeten doen, het andere niet mogen doen) eerst alleen de eenzame bezigheden der menschen betreffen en aan hun maatschappelijk gedrag langen tijd geen afbreuk doen; daardoor kunnen zulke zieken hun kwaal vele jaren lang als persoonlijke aangelegenheid behandelen en verbergen. Ook lijden veel meer menschen aan zulke vormen der dwangneurose, dan aan de doktoren bekend wordt. Het verbergen wordt verder aan vele zieken vergemakkelijkt door de omstandigheid, dat zij zeer goed in staat zijn een deel van den dag hun maatschappelijke plichten te vervullen, nadat zij een aantal uren in Melusine-achtige afzondering aan hun geheimzinnig doen gewijd hebben.

Het is gemakkelijk in te zien, waarin de overeenkomst tusschen het neurotisch ceremonieel en de heilige handelingen van den godsdienstigen ritus gelegen is: in den gewetensangst bij het nalaten, in het volledig afzonderen van alle andere doen (verbod van storen) en in de nauwgezetheid van de uitvoering tot in kleinigheden. Maar even in het oog vallend zijn de verschillen, waarvan eenige zoo scherp zijn, dat zij de vergelijking zouden maken tot heiligschennis. De grootere individueele menigvuldigheid van de ceremonieel-handelingen in tegenstelling met het stereotype van den ritus (gebed, knielen enz.), het persoonlijk karakter ervan in tegenstelling met de openlijkheid en de gemeenschappelijkheid van de godsdienstoefening; vooral echter dit eene verschil, dat de kleine toevoegsels van het godsdienstige ceremonieel vol beteekenis zijn en als symbool bedoeld, terwijl die van den

neurotischen zieke onnoozel en zinneloos schijnen. De dwangneurose levert hier een half comische, half treurige caricatuur van een bijzonderen godsdienst. Intusschen wordt juist dit diepstgaand verschil tusschen neurotisch en godsdienstig ceremonieel ter zijde gesteld, als men met behulp van de psycho-analytische onderzoekings-methode doordringt tot het begrip van de dwang-handelingen [1]). Bij dit onderzoek wordt de schijn, alsof dwang-handelingen onnoozel en zinneloos zijn, in den grond vernietigd en de oorsprong van dezen schijn open gelegd. Men bemerkt, dat de dwang-handelingen doorgaans en in al hun bijzonderheden beteekenis hebben, in dienst staan van groote belangen der persoonlijkheid en nawerkende ondervindingen en met aandoening verzadigde gedachten daarover tot uitdrukking brengen. Zij doen dat op tweeërlei wijze, òf als directe òf als symbolische voorstellingen; zij zijn derhalve òf historisch òf symbolisch uit te leggen.

Eenige voorbeelden, die deze bewering zullen ophelderen, mag ik mij hier niet besparen. Wie vertrouwd is met de resultaten van het psycho-analytisch onderzoek bij de psychoneurosen, zal niet verwonderd zijn te hooren, dat, wat voorgesteld wordt door de dwang-handelingen of het ceremonieel, afgeleid moet worden uit het meest intieme, meestal uit het sexueele beleven van de betrokkenen:

a. Een meisje onder mijne observatie stond onder den dwang na het wasschen de waschkom meerdere malen rond te zwaaien. De beteekenis van deze ceremonieele handeling lag in den spreekwoordelijken zin: Men moet vuil water niet uitgieten, eer men schoon heeft. De handeling was er toe bestemd hare geliefde zuster te waarschuwen en terug te houden, dat zij zich van haren onaangenamen man niet eer zou laten scheiden, voor zij eene verhouding met een beteren aangeknoopt had.

b. Eene van haar man gescheiden levende vrouw volgde bij het eten den dwang, het beste te laten staan, b.v. van

[1]) Vgl. Freud. Sammlung Kleiner Schriften zur Neurosenlehre. Wien 1906. Deuticke I en II 1909.

een stuk gebraden vleesch alleen maar de randen te eten. Deze verzaking werd duidelijk door den datum van haar ontstaan. Ze was op den dag begonnen, nadat zij haar man het echtelijk verkeer had opgezegd, d. i. afstand gedaan had van het beste.

c. Dezelfde patiente kon eigenlijk alleen maar op een enkelen stoel zitten en kon zich slechts met moeite er van opheffen. De stoel symboliseerde voor haar ten opzichte van den man, aan wien zij trouw bleef, zekere details van haar huwelijksleven. Zij vond tot verklaring van haar dwang dezen zin: „Men scheidt zoo moeilijk van een (man, stoel), waarop men eenmaal zit".

d. Zij placht een tijd lang eene bijzonder opvallende en zinnelooze dwang-handeling te herhalen. Zij liep dan uit haar kamer naar eene andere, waar in het midden een tafel stond, trok het daarop liggend tafelkleed op bepaalde manier recht, belde om het kamermeisje, dat bij de tafel moest komen, en liet haar weer gaan met een onverschillige opdracht. Bij de pogingen, dezen dwang op te helderen, viel haar in, dat het desbetreffend tafelkleed op eene plaats een leelijke vlek had, en dat zij iederen keer het kleed zoo legde, dat de vlek het kamermeisje in het oog moest vallen. Het geheel was een reproductie van iets dat zij in haar huwelijk beleefd had, en dat haar gedachten later een probleem op te lossen had gegeven. Haar man was in den eersten huwelijksnacht getroffen door een niet ongewonen tegenspoed. Hij bevond dat hij impotent was en „kwam vele malen in den loop van den nacht uit zijne kamer in de hare geloopen", om de poging, of het toch niet gelukken zou, te herhalen. 's Morgens zeide hij, dat hij zich schamen moest voor het kamermeisje, dat de bedden in orde zou maken, greep daarom een fleschje roode inkt en goot den inhoud daarvan uit over het laken, maar zoo onhandig, dat de roode vlek op eene voor zijne bedoeling zeer ongeschikte plaats terecht kwam. Zoo stond dus de eerste huwelijksnacht met deze dwanghandeling in verband. „Tafel en bed" vormen samen het huwelijk.

e. Toen zij den dwang had aangenomen om de nummers van ieder bankbiljet aan te teekenen, eer zij ze uit haar handen gaf, was dit ook historisch te verklaren. In den tijd, toen zij nog het plan met zich omdroeg haar man te verlaten, als zij een anderen vond die beter te vertrouwen was, liet zij zich op een badplaats de beleefde attenties welgevallen van een heer, over wiens bereidwilligheid om ernst van de zaak te maken zij toch in twijfel bleef. Op een dag, toen zij om klein geld verlegen was, vroeg zij hem, haar een vijf-kronen-stuk te wisselen. Hij deed het, stak het groote geldstuk in zijn zak en zeide galant, dat hij daar nooit weer van wilde scheiden, omdat het door haar hand gegaan was. Bij later samenzijn was zij nu dikwijls in de verzoeking hem te vragen, haar het vijf-kronen-stuk te toonen, als het ware om zich zoo te overtuigen, of zij aan zijne huldebetuigingen geloof mocht schenken. Zij liet het echter na om de geldige reden, dat men muntstukken van gelijke waarde niet van elkaar kan onderscheiden. De twijfel bleef dus onopgelost; hij liet bij haar den dwang achter om van de bankbiljetten de nummers te noteeren waardoor ieder biljet afzonderlijk van alle andere van gelijke waarde te onderscheiden is.

Deze weinige voorbeelden, genomen uit de volheid van mijne ervaring, moeten alleen maar de stelling duidelijk maken, dat alles aan de dwang-handelingen vol beteekenis is en te verklaren. Hetzelfde geldt voor het eigenlijke ceremonieel, alleen zou hier het bewijs uitgebreider mededeeling eischen. Ik ontken in het geheel niet, hoezeer wij ons bij de uitleggingen der dwanghandelingen schijnen te verwijderen van den gedachtenkring der religie.

Het behoort tot de voorwaarden van het ziek-zijn, dat de persoon die den dwang volgt, hem uitoefent zonder zijne beteekenis — tenminste zijne hoofdbeteekenis — te kennen. Eerst door de bemoeiïngen der psycho-analytische therapie wordt hem de beteekenis der dwang-handeling bewust gemaakt en daarmede de motieven die er toe drijven. Wij drukken dezen belangrijken stand van zaken uit in de woorden, dat de dwanghandeling dient om o n b e w u s t e motieven en

voorstellingen tot uitdrukking te brengen. Daarin schijnt nu opnieuw een verschil te liggen met de godsdienstoefening; maar men moet er aan denken, dat ook de vrome mensch in den regel het godsdienstig ceremonieel uitoefent, zonder naar de beteekenis ervan te vragen, terwijl weliswaar de priester en de navorscher met de meestal symbolische beteekenis van den ritus bekend kunnen zijn. De motieven, die tot de godsdienstoefening dringen, zijn echter aan alle geloovigen onbekend, of de plaats ervan wordt in hun bewustzijn ingenomen door motieven, die onbewust in plaats van de ware naar voren worden geschoven.

De analyse van de dwang-handelingen heeft ons reeds een soort van inzicht mogelijk gemaakt in hunne oorzaak en in de aaneenschakeling der motieven die hun omvang bepalen. Men kan zeggen, dat hij, die aan dwang- en aan verbodsbepalingen lijdt, zich zoo gedraagt, alsof hij stond onder de heerschappij van een s c h u l d - b e w u s t z ij n, waar hij weliswaar niets van weet; van een onbewust schuldbewustzijn dus, zooals men het moet uitdrukken, als men een oogenblik heenstapt over de onderlinge tegenspraak der hier tezamen gebruikte woorden. Dit schuldbewustzijn heeft zijn oorsprong in zekere zielsgebeurtenissen uit de jeugd, maar vindt eene voortdurende aanschrijning in de bij iedere recente aanleiding vernieuwde v e r z o e k i n g en doet aan den anderen kant een steeds loerende v e r w a c h t i n g s - a n g s t, onheilsverwachting, ontstaan, die door het begrip der b e s t r a f f i n g vastgeknoopt is aan de innerlijke waarneming van de verzoeking. Bij het begin der vorming van het ceremonieel wordt het den zieke nog bewust, dat hij dit of dat doen moet, omdat er anders onheil uit zal voortkomen, en in den regel wordt de soort van het onheil, dat verwacht wordt, nog in zijn bewustzijn genoemd. De telkenmale aan te wijzen samenhang tusschen de aanleiding, waarbij de verwachtingsangst optreedt, en den inhoud, waarmee zij dreigt, is den zieke reeds verborgen. Het ceremonieel begint dus als a f w e r i n g s - of v e i l i g h e i d s - h a n d e l i n g, als m a a t - r e g e l v a n b e s c h u t t i n g.

Met het schuldbewustzijn van de lijders aan dwangneurose komt overeen de verzekering van de vromen, dat zij wel weten in hun hart erge zondaars te zijn; de waarde van afweringen en beschuttings-maatregelen schijnen de vrome oefeningen (gebeden, aanroepingen enz.) te hebben, waarmede zij iedere bezigheid van den dag en vooral iedere buitengewone onderneming inleiden.

Een dieperen blik in het mechanisme van de dwangneurose krijgt men, als men het feit in aanmerking neemt, dat er aan ten grondslag ligt: dit is vooral het verdringen van een aandrift (van een component der geslachtsdrift), die in de constitutie van de persoon besloten was, zich in diens kinderleven een poos mocht uiten en daarop tot onderdrukking verviel. Eene speciale, tegen de uitingen van deze aandrift gerichte nauwgezetheid wordt bij hare verdringing geschapen, maar deze psychische reactie-vorming voelt zich niet veilig, maar voortdurend bedreigd door de in het onbewuste loerende aandrift. De invloed van de verdrongen aandrift wordt ondervonden als verzoeking, bij het proces van het verdringen zelf ontstaat de angst die zich als afwachtings-angst meester maakt van de toekomst. Het verdringings-proces, dat tot de dwang-neurose voert, is aan te duiden als een dat onvolkomen gelukt is en dat steeds meer dreigt te mislukken. Het kan daarom vergeleken worden met een eindeloos conflict; er worden steeds nieuwe psychische inspanningen geëischt, om het constant aandringen van de aandrift in evenwicht te houden. De ceremonieele en dwanghandelingen ontstaan zoo, deels tot het afweren van de verzoeking, deels ter bescherming tegen het verwachte onheil. Tegen de verzoeking schijnen de beschuttings-handelingen spoedig niet meer voldoende te zijn; dan treden de verbods-bepalingen op, die van tevoren de situatie waarin de verzoeking optreedt doen vermijden. Verbodsbepalingen komen in de plaats van dwang-handelingen, zooals men ziet, evenals eene phobie bestemd is om een hysterischen aanval uit te sparen. Aan den anderen kant vertegenwoordigt het ceremonieel de som van de voorwaarden, waaronder iets anders dat nog niet

absoluut verboden is, wordt toegestaan, juist zooals het kerkelijk huwelijks-ceremonieel voor den vrome beteekent het toestaan van het anders zondig sexueel genot. Tot het karakter van de dwang-neurose evenals van alle dergelijke aandoeningen behoort nog, dat de uitingen ervan (symptomen, daaronder ook de dwang-handelingen) de functie vervullen van een compromis tusschen de strijdende machten der ziel. Zij brengen dus ook altijd iets terug van den lust, dien zij bestemd waren te voorkomen, dienen de verdrongen aandrift niet minder dan de haar verdringende geestelijke macht. Ja, met het voortschrijden der ziekte naderen de handelingen, die oorspronkelijk eerder de afwering in de hand werkten, steeds meer tot de verboden daden, waardoor de aandrift zich in de kindsheid mocht uiten.

Van deze verhoudingen zou misschien het volgende ook op het gebied van het godsdienstig leven terug te vinden zijn. Ook aan de vorming van den godsdienst schijnt de onderdrukking, het afstand doen van zekere aandriften, ten grondslag te liggen; het zijn echter niet, zooals bij de neurose, uitsluitend sexueele componenten, maar egoïstische driften, die aan de maatschappij schadelijk zijn, waaraan overigens eene sexueele bijdrage meestal niet ontbreekt Het schuldbewustzijn als gevolg van niet uitdoovende verzoeking, de verwachtings-angst als angst voor goddelijke straffen zijn ons op godsdienstig gebied eerder bekend geworden dan op dat van de neurose. Misschien ten gevolge van de bij-gemengde sexueele componenten, misschien ten gevolge van algemeene eigenschappen der aandriften, blijkt de aandrift-onderdrukking ook in het godsdienstig leven ontoereikend en niet te voltooien. Volledig terugvallen in de zonde is bij de vromen zelfs menigvuldiger dan bij den zenuwzieke en dit legt den grond tot eene nieuwe soort van godsdienstige handelingen, de boete-handelingen, waarvan men in de dwang-neurose de tegenhangers vindt.

Een eigenaardig en verlagend karakter van de dwang-neurose zagen wij daarin, dat het ceremonieel zich aan kleine handelingen van het dagelijksch leven aansluit en zich uit in

beuzelachtige voorschriften en beperkingen daarvan. Men begrijpt dezen opvallenden trek in den vorm van het ziektebeeld eerst, als men bemerkt dat het mechanisme van de psychische verschuiving, die ik het eerst bij de droomvorming heb opgespoord, de geestesprocessen bij de dwangneurose beheerscht. In de weinige voorbeelden van dwanghandelingen ziet men reeds, hoe door eene verschuiving van het eigenlijke, belangrijke, op iets kleins dat er voor in de plaats komt, van den man op den stoel b.v., de symboliek en het detail van de uitvoering tot stand komen. Deze neiging tot verschuiving is het, die het beeld van de ziekte-verschijnselen steeds meer verandert en het eindelijk daarheen leidt, het schijnbaar minst belangrijke te maken tot het gewichtigste en dringendste. Het is niet te miskennen, dat op godsdienstig gebied eene dergelijke neiging bestaat tot verschuiven van de psychische waarde, en wel in denzelfden zin, zóó, dat langzamerhand het onbeduidende ceremonieel van de godsdienstoefening wordt tot het essentieele, dat de gedachte die er aan ten grondslag ligt op zijde gedrongen heeft. Daarom zijn de godsdiensten ook onderworpen aan stootsgewijze inzettende hervormingen, die hun best doen de oorspronkelijke waarde-verhouding weer te herstellen.

Het compromiskarakter der dwanghandelingen als neurotische symptomen zal aan het daarmee overeenkomend godsdienstig doen het minst duidelijk te herkennen zijn. En toch wordt men ook aan dezen trek van de neurose herinnerd, als men bedenkt, hoe dikwijls alle handelingen, die de godsdienst op straffe verbiedt — uitingen van de door den godsdienst onderdrukte driften — juist in den naam van en naar men zegt ten gunste van den godsdienst verricht worden.

Volgens deze overeenkomsten en analogieën zou men kunnen wagen de dwang-neurose op te vatten als pathologische tegenhanger van de godsdienstvorming, de neurose te noemen een persoonlijke godsdienst, de godsdienst eene algemeene dwang-neurose. De essentieele overeenkomst zou dan daarin liggen, dat men bij beide afstand doet van het in daden uiten der constitutioneele aandriften, die bij de neurose uit-

sluitend van sexueele en bij den godsdienst van egoïstische herkomst zijn.

Een steeds voortschrijdende verzaking van constitutioneele aandriften, waarvan de werkzaamheid aan de ikheid primairen lust zou kunnen verschaffen, schijnt een van de grondslagen te zijn der menschelijke cultuur-ontwikkeling. Een stuk van deze aandrifts-verdringing wordt door de godsdiensten tot stand gebracht doordien zij den enkeling zijn lust aan de Godheid ten offer laat brengen. „De wraak is mij", spreekt de Heer. Aan de ontwikkeling van de oude godsdiensten meent men te bemerken, dat veel waarvan de mensch als „misdaad" afstand gedaan heeft, aan de Godheid afgestaan was en nog in naam van den God geoorloofd, zoodat het overlaten aan de Godheid de weg was, waarop de mensch zich bevrijdde van de heerschappij van booze, voor de maatschappij schadelijke aandriften. Daarom is het wel geen toeval dat aan de oude goden alle menschelijke eigenschappen — met de daaruit volgende misdaden — in onbeperkte mate werden toegeschreven, en geen tegenstrijdigheid, dat het toch niet geoorloofd was de eigen verkeerdheden te rechtvaardigen door het goddelijk voorbeeld.